

Falco peregrinus

(Tunst., 1771)

Sokół wędrowny

Rząd: szponiaste, podrząd: sokołowce, rodzina: sokołowate, podrodzina: sokoły

Status występowania w Polsce

Ostatnio regularnie, ale skrajnie nielicznie lęgowy.

Opis gatunku

Średniej wielkości drapieżnik, wielkości mniej więcej jastrzębia. Wyraźna różnica wielkości związana z płcią – samica jest potężniejsza i większa od samca. Wymiary: długość ciała: 34–50 cm, rozpiętość skrzydeł samca: 87–100 cm, samicy: 110–114 cm, masa ciała samca: 680 (580–770) g, samicy: 1125 (925–1300) g. Różnica wielkości jest szczególnie dobrze widoczna, gdy oba ptaki są widziane razem w locie. Ptak o bardzo zgrabnej i proporcjonalnej sylwetce, z dużą głową, wydatną piersią o kształcie kropli, średniej długości ogonem, skrzydłach o szerokiej nasadzie, zaokrąglonych na końcu. Charakterystyczne ubarwienie ptaka dorosłego cechuje czarny kaptur na głowie schodzący z tyłu na kark, a z boku głowy tworzący tzw. wąż. Policzki są białe. Spód ciała kremowy, białawy lub o łososiowym odcieniu, z delikatnym, ciemnym, poprzecznie prążkowanym rysunkiem. Wierzch ciała jest stalowoszary, z rozjaśnieniem u nasady ogona. Spód skrzydeł na całej powierzchni delikatnie prążkowany, bez zauważalnych kontrastów, jedynie sam koniec skrzydła jest ciemniejszy. Ptaki młode są bardziej brudno ubarwione na wierzchu, a na żółtopłowym spodzie występuje wyraźne podłużne kreskowanie. Głowa zwykle jest jaśniejsza niż u ptaków dorosłych, z węższym wąsem, jaśniejszym czołem oraz białawą brwią nad okiem. Naga skóra u nasady dzioba (woskówka) jest żółta u ptaków dorosłych i niebieskawa u ptaków młodych.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Oznaczanie gatunków tzw. dużych sokołów, do których należy sokół wędrowny, jest trudne. Gatunek ten można pomylić z rarogiem *Falco cherrug* (nieopisany w tej książce), rarogiem górskim *Falco biarmicus* (A101, nieopisany w tej książce) i białozorem *Falco rusticolus* (A102, nieopisany w tej książce). Istotny przy oznaczaniu jest wzór na spodzie skrzydeł (jednolity u sokoła wędrownego, z ciemniejszymi i kontrastującymi elementami u pozostałych, szczególnie rarogów), głowie oraz charakter prążkowania na ogonie. Również sylwetka jest diagnostyczna, ale wymaga dużej pracy obserwatora (patrz Forsman 1999, Jonsson 1998).

Biologia

Tryb życia

Prowadzi dzienny tryb życia. Jest gatunkiem samotniczym.

Lęgi

Gatunek terytorialny. Ptaki po raz pierwszy przystępują do lęgów w wieku 2 lat lub więcej; samice przeciętnie wcześniej rozpoczynają gniazdowanie niż samce. Wyjątkowo stwierdzono pomyślne gniazdowanie ptaków w wieku 9–10 miesięcy. Ptaki zajmują lub wracają do swoich rewirów lęgowych w marcu–kwietniu. Część ptaków z Europy środkowej jest osiadła lub najwyżej koczująca w niewielkim promieniu od terytorium. Do lęgów przystępują w kwietniu–maju. Sokół nie buduje gniazda, a jaja składają na półce skalnej lub w gniazdach innych dużych ptaków, jak czaple, kormorany, inne duże gatunki ptaków drapieżnych. Samica znosi 2–4 jaja. Jeden lęg w roku; lęg po stracie może być powtórzony w przeciągu dwóch tygodni. Wysiadywanie trwa 29–34 dni. Pisklęta przebywają w gnieździe 35–42 dni. Młode ptaki pozostają pod opieką rodziców przez dalsze dwa miesiące, chociaż w rewirze pozostają do połowy października, a nawet dłużej.

Wędrowki

Sokół wędrowny, w zależności od miejsca gniazdowania, podejmuje regularne wędrowki bądź tylko krótkie i nieregularne przeloty. Populacje północne podejmują regularną wędrowkę na południe; północnoskandynawskie sokoły zimują we Francji i Hiszpanii, ale również w północno-zachodniej Afryce i na Bliskim Wschodzie. Ptaki z tundry Eurazji, należące do podgatunku *F. p. calidus*, są migrantami dalekodystansowymi i zimują od Europy Południowej aż do Afryki Środkowej. Ptaki dorosłe opuszczają lęgowiska jako pierwsze, od końca sierpnia, ze szczytem we wrześniu, aż do końca października. Sokół wędrowny wędruje pojedynczo, lecąc szerokim frontem w ciągu dnia. W czasie wędrowki zatrzymują się w miejscach obfitujących w pokarm, głównie nad zbiornikami wodnymi z dużą ilością

A103

ptaków zatrzymujących się tam na odpoczynek. Wędrujące sokoły można wówczas spotkać w wielu miejscach, z centrami miast włącznie.

Zimowanie

Część ptaków, prawdopodobnie pochodzących z terenów północnej Europy, spędza zimę w Polsce, zatrzymując się nad zbiornikami wodnymi lub w miastach. Główne zimowiska populacji, które opuszczają tereny lęgowe, znajdują się na południu Europy, w rejonie Morza Śródziemnego.

Pokarm

Sokół wędrowny specjalizuje się w chwytaniu zdobyczy w locie. Pokarm stanowią głównie średniej wielkości ptaki, jak gołębie, kaczki, większe siewkowce, krukowate oraz wróblowe, np. szpaki czy drozdy. Dobór gatunków ofiar zależy od lokalnej fauny ptaków dostępnej w określonym czasie. Ptaki chwytane są w locie; po wypatrzeniu ofiary z dużej wysokości sokół spada na nią w locie nurkowym, z wielką prędkością, bądź też dogania ją w pościgu poziomym, atakując ptaka od spodu i od tyłu. Często pościg rozpoczyna z pozycji siedzącej. Ofiara zostaje bądź najpierw oddzielona od stada i oszołomiona przez szybko przelatującego obok sokoła, a następnie chwytana w locie, zanim spadnie na ziemię, bądź chwytana przez atakującego ptaka od dołu i tyłu. Ofiara zabijana jest dziobem w locie albo dobijana na ziemi.

Występowanie

Siedlisko

Jako drapieżnik polujący na ofiary w locie nie ma specjalnych wymagań pod względem siedliska. Gniazduje niemal we wszystkich typach siedlisk – od terenów zupełnie płaskich i równinnych po wzniesienia, strome urwiska, szczyty gór i obszary przybrzeżne. Nie omija większych kompleksów leśnych oraz dużych miast czy wysokich konstrukcji, jak np. kominy przemysłowe. Dawna populacja polska, kiedy sokół wędrowny był jeszcze w Polsce dość liczny, w większości gnieździła się na drzewach (typ „populacji nadrzewnej” niemal nieistniejącej obecnie w Europie), głównie w starych borach sosnowych.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

8210 Wapienne ściany skalne ze zbiorowiskami *Potentilla caulescentis*

8220 Ściany skalne i urwiska krzemianowe ze zbiorowiskami z *Androsacetalia vandellii*

8230 Pionierskie murawy na skałach krzemianowych (*Ara-bidopsidion thalianae*)

Rozmieszczenie geograficzne

Gatunek kosmopolityczny. Występuje na wszystkich kontynentach, oprócz Antarktydy. Zasiedla wszelkie typy środowisk: od gorących tropików po zimne, wilgotne siedliska

nadmorskie; pustynie zarówno gorące, jak i zimne; od poziomu morza do 4000 m n.p.m. Na rozległym areale występowania wyróżniono blisko 20 podgatunków. W Europie występują 3 podgatunki. Podgatunek *F. p. peregrinus* zamieszkuje większość obszaru Europy oraz azjatycki pas na południe od tundry. Najczęściej jest formą osiadłą, chociaż część ptaków zimą przemieszcza się w kierunku południowym, osiągając na zachodzie Europy Płw. Iberyjski i wyspy na M. Śródziemnym. *F. p. calidus* zamieszkuje tundrę i wyspy arktyczne Eurazji. Jest podgatunkiem w całości migrującym. Zimowiska znajdują się w Afryce, południowej Azji, po Filipiny i Nową Gwineę. Osobniki tego podgatunku mogą w okresie przelotów pojawiać się w Polsce. *F. p. brookei* występuje w rejonie Morza Śródziemnego od Hiszpanii, przez północno-zachodnią Afrykę, po Kaukaz i Iran. Jest to forma głównie osiadła. Pozostałe wyróżnione podgatunki występujące na północy podejmują regularne wędrówki na południe. Ptaki z północnych obszarów Ameryki Północnej zimują w południowych stanach USA i Meksyku. Populacje na półkuli południowej są w większości osiadłe bądź podejmują wędrówkę na północ, jak np. z południowej Ameryki Południowej. W czasie wędrówek spotykany niemal wszędzie, z niewielkimi odległymi wyspami włącznie.

Rozmieszczenie w Polsce

Obecnie w okresie lęgowym obserwowany w kilku różnych miejscach na terenie całego kraju, od wysokich gór w Tatrach, poprzez zalesione góry Sudetów, po szerokie doliny rzeczne Biebrzy, pojezierza na Mazurach i obrzeżenia miast. Ponadto w kilku miejscach występują ptaki wprowadzone sztucznie przez człowieka w ramach reintrodukcji.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej, którego nie dotyczą zwolnienia od zakazów wynikające z wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej, wymagający ustalenia stref ochrony ostoi, miejsc rozrodu lub regularnego przebywania (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek skrajnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: R gatunek zagrożony z racji rzadkiego występowania

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Dwa spośród znanych stanowisk lęgowych zajętych przez ptaki dzikie znajdują się na terenie parków narodowych.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja lęgowa sokoła wędrownego liczy 7600–11 000 p. Najliczniej gatunek ten zamieszkuje Hiszpanię (1628–1751 p.), Wielką Brytanię (1285 p.), Turcję (100–2000 p.), Rosję (1000 p.), Francję (800–1000 p.) i Grenlandię (500–1000 p.).

Po drastycznym spadku liczebności w latach 50. i 60. sokół wędrowny niemal doszczętnie wyginął na terenie Polski. Przyczyną drastycznego spadku liczebności (na wielu obszarach całkowitego wymarcia) było masowe tępienie drapieżników przez człowieka, a następnie wprowadzenie na wielką skalę środków ochrony roślin (związki z grupy chlorowcopochodnych). Środki te, obniżając efekty lęgów, zdziesiątkowały populację. W latach 80. i 90. w Polsce gniazdowały zaledwie pojedyncze pary, z jedynym potwierdzonym lęgiem na Mazurach w 1990 r. Od tego czasu liczba obserwacji ptaków dorosłych w okresie lęgowym wzrastała; spotkania ptaków, niekiedy par, miały miejsce w różnych miejscach kraju: pod Gnieznem, Sierakowem, Szczecinem, na Mazurach, nad Biebrzą i przy granicy z Czechami. W 1990 r. rozpoczął się w Polsce program reintrodukcji sokoła wędrownego. W wyniku wsiedlenia kilkudziesięciu ptaków obecnie powstały trzy regularne stanowiska lęgowe: w Warszawie, Toruniu i Włocławku. Wszystkie gniazdują na budowłach, są więc odpowiednikiem typu naskalnego. Podejmowane próby wsiedlenia do gniazd nadrzewnych na razie nie przyniosły rezultatu. Jednak w kilku ostatnich latach wzrasta liczba obserwacji nieoznakowanych ptaków w okresie lęgowym, co wskazuje na ich dzikie pochodzenie. W dwóch przypadkach doszło do utworzenia par i założenia gniazda. Obecnie całość polskiej populacji lęgowej, włącznie z ptakami pochodzącymi z hodowli, liczy 6–10 par. Trend wzrostowy prawdopodobnie utrzyma się, ponieważ wszystkie istniejące populacje w Europie wzrastają liczebnie, a koczujące ptaki młode wędrują po całym kontynencie.

Zagrożenia

W ostatnich latach największe zagrożenie dla życia ptaków, tj. skażenie środowiska szczególnie niebezpiecznymi środkami ochrony roślin, zostało powstrzymane, przez co ten czynnik, jak się wydaje, przestał wpływać na liczebność tego gatunku. Nadal dużym problemem pozostaje celowe niszczenie lęgów oraz ptaków dorosłych poprzez nielegalny odstrzał, wybieranie jaj i piskląt przez kolekcjonerów i sokolników.

Propozycje odnośnie do zarządzania

- wszystkie naturalne stanowiska lęgowe powinny być bezwzględnie chronione, a informacja o dokładnej lokalizacji gniazd poufna.

Kontynuując program reintrodukcji, należy główny nacisk położyć na zainicjowanie powtórnego gniazdowania sokoła wędrownego na drzewach, góry stanowią bowiem tylko

nikły procent powierzchni kraju, a powiększana populacja miejska, mimo uzasadnionej racji bytu, nie przenosi się na tereny pozamiejskie.

Propozycje badań

Wszystkie ptaki pochodzące z niewoli powinny być w dalszym ciągu indywidualnie znakowane, a wszystkie ptaki przebywające w jednym miejscu przez dłuższy czas skrupulatnie sprawdzone w celu określenia ich pochodzenia. To pozwoli na ocenę zarówno programu reintrodukcji, jak i kondycji populacji dzikiej. W miarę możliwości powinno się kontrolować kondycję ptaków bezpośrednio, przez badanie ptaków trafiających w ręce ludzkie, jak i pośrednio, przez badanie resztek ofiar pod kątem kumulacji pestycydów oraz metali ciężkich. Wszelkie sygnały o stwierdzeniach dorosłych ptaków w sezonie lęgowym powinny być sprawdzane pod kątem potwierdzenia ewentualnego gniazdowania.

Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych w kraju połączona z oceną udatności lęgów.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- FERGUSON-LEES J., CHRISTIE D. A. 2001. Raptors of the World. London, 992 s.
- FORSMAN D., 1999. The Raptors of Europe and The Middle east. A Handbook of Field Identification. London, 389 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- MIKUSEK R., STAWARCZYK T., WUCZYŃSKI A., LONTKOWSKI J. 2003. Abundance and distribution of birds of prey in the Kłodzko Region (SW Poland). *Buteo*, 13: 3–9.
- MIZERA T., SIELICKI J. 1995. The Peregrine Falcon *Falco peregrinus* in Poland – its situation and perspectives for reinstatement. *Acta orn.*, 30: 47–52.
- PIELOWSKI Z., BONCZAR Z. 2001. *Falco peregrinus* Tunstall, 1771 – Sokół wędrowny. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 164–167.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

Jan Lontkowski